

III. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI KONGRESİ

05 - 08 Eylül 2018 Üsküp - MAKEDONYA

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Hasan KARA - Turhan ÇETİN - Yusuf İNEL

Ankara – 2018

**III. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI KONGRESİ**

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Hasan KARA - Turhan ÇETİN - Yusuf İNEL

ISBN: 978-605-82037-3-0

Ankara – 2018

**III. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI KONGRESİ**
05 – 08 Eylül 2018 Üsküp / MAKEDONYA

***III. INTERNATIONAL RESEARCH CONGRESS on
SOCIAL SCIENCES***

(05-08 September 2018 Skopje / MACEDONIA)

BİLDİRİLER KİTABI / PROCEEDINGS

Editörler / Editors

Hasan KARA - Turhan ÇETİN - Yusuf İNEL

I S B N: 978-605-82037-3-0

**Anadolu Kültürel Araştırmalar
Dergisi (ANKAD) Yayınları**

20 Aralık 2018

Ankara - TÜRKİYE

***Journal of Anatolian Cultural
Research (JANCR) Publications***

20 December 2018

Ankara - TURKEY

www.usobak.org

Copyright: © USOBAK-2018

Tüm hakları saklıdır. Yazılardan yazarları sorumludur. Yazılardan dolayı editörler sorumlu tutulamaz. Bu e-kitabın hiçbir kısmı, editörlerin ve yazarların izni olmaksızın elektronik, fotokopi, kayıt veya başka herhangi bir yolla çoğaltılamaz.

All Rights Reserved. The authors are responsible for their writings. No part of this e-book may be reproduced in any form or by any means, electronic, photocopying, recording or otherwise, without the permission of the editors and authors.

Onur Kurulu (Honorary Committee)

<i>Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN</i>	Türk Dil Kurumu Başkanı	Türkiye
<i>Prof. Dr. Refik TURAN</i>	Türk Tarih Kurumu Başkanı	Türkiye
<i>Prof. Dr. İbrahim USLAN</i>	Gazi Üniversitesi Rektörü	Türkiye
<i>Prof. Dr. Yücel ACER</i>	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü	Türkiye
<i>Prof. Dr. Musa YILDIZ</i>	Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı	Kazakistan
<i>Prof. Dr. Turhan ÇETİN</i>	Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi Baş Editörü	Türkiye
<i>Prof. Dr. Adem SEZER</i>	Gelecek Vizyonlar Dergisi Baş Editörü	Türkiye
<i>Prof. Dr. M. Dursun ERDEM</i>	Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü	Makedonya

Düzenleme Kurulu (Organizing Committee)

<i>Prof. Dr. Hasan KARA</i> (Kongre Koordinatörü)	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
<i>Dr. Yusuf İNEL</i> (Kongre Sekreteri)	Uşak Üniversitesi	Türkiye
<i>Visar RAMADANİ</i> (Kongre Sekreteri)	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
<i>Prof. Dr. Adem Sezer</i>	Gelecek Vizyonlar Dergisi	Türkiye
<i>Prof. Dr. Turhan ÇETİN</i>	Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi	Türkiye
<i>Prof. Dr. Adnan Pınar</i>	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
<i>Prof. Dr. Elman Nesirov</i>	Devlet İdarecilik Akademisi	Azerbaycan
<i>Prof. Dr. Eren Yürüdü</i>	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Türkiye
<i>Prof. Dr. Liliana Dumitrache</i>	Bükreş Üniversitesi	Romanya
<i>Prof. Dr. Yaşar Aydemir</i>	Gazi Üniversitesi	Türkiye
<i>Prof. Dr. Raziye Çakıcıoğlu Oban</i>	Dokuz Eylül Üniversitesi	Türkiye
<i>Doç. Dr. Abdullah Uğur</i>	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
<i>Doç. Dr. Aleksandra P. Kujundziski</i>	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
<i>Doç. Dr. F. Hakan Özkan</i>	Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.	Türkiye
<i>Doç. Dr. Hasan Çukur</i>	Dokuz Eylül Üniversitesi	Türkiye
<i>Doç. Dr. Haşim Özudoğru</i>	Gazi Üniversitesi	Türkiye
<i>Doç. Dr. Muhidin Mulalić</i>	Uluslararası Saraybosna Üniv.	Bosna Hersek
<i>Dr. Gökçe Kılıçoğlu</i>	Gazi Üniversitesi	Türkiye
<i>Dr. Kemal Köksal</i>	Gazi Üniversitesi	Türkiye
<i>Dr. Mehmet Deniz</i>	Uşak Üniversitesi	Türkiye
<i>Öğr. Gör. Saliha Fidan</i>	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	KKTC
<i>Dr. Selman Ablak</i>	Gazi Üniversitesi	Türkiye
<i>Dr. Şener Bilalli</i>	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya

Bilim Kurulu (Scientific Committee)

Dr. A. Mutalovich Mannonov	Taşkent Devlet Enstitüsü	Özbekistan
Dr. Adriatik Derjaj	University of Tiran	Arnavutluk
Dr. Ağakişiyev İsmail	Lomonosov Moskova State Univ.	Rusya
Dr. Ahmet Saddam	University of Basrah	Irak
Dr. Ahsen Turan	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Akif Akkuş	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Türkiye
Dr. Aleksandra Gumennaya	Kiev Mogilanskyk Academy	Ukrayna
Dr. Aleksandra Ristovska	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Ali Fuat Ersoy	Karabük Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ali Karataş	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ali Meydan	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ali Shamel	Islamic Azad University	İran
Dr. Almasa Mulalić	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	Bosna Hersek
Dr. Alper Başer	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Anna Hlavnova	University of Zilina	Slovakya
Dr. Bahadır Kılcan	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Behruz Bekbabayi	Allameh Tabataba'i University	İran
Dr. Bejtulla Demiri	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Bekir Buluç	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bernard Thiry	Liege Üniversitesi	Belçika
Dr. Bilal Çakıcı	Türk Dil Kurumu	Türkiye
Dr. Bilgin Ünal İbret	Kastamonu Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bülent Akbaba	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bülent Aksoy	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Celal Şimşek	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Cemalettin Şahin	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Dr. Cennet Şanlı	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Christian Steiner	Katholische Universität	Almanya
Dr. Danuta Chmielowska	Varşova Üniversitesi	Polonya
Dr. Dilmurod Quronov	Andican Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Dr. Dinmukhamed Kelesbayev	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Kazakistan
Dr. Dominik Conrad	Universität Bayreuth	Almanya
Dr. Duran Aydınözü	Kastamonu Üniversitesi	Türkiye
Dr. Durmuş Akalın	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Elman Nesirov	Devlet İdarecilik Akademisi	Azerbaycan
Dr. Elmira Zulpıharova	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Kazakistan
Dr. Elnur Aliyev	Devlet İdarecilik Akademisi	Azerbaycan

Dr. Emilija Stoimenova-Canevska	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Enver Mukayev	Kırgızistan Türkiye Manas Üniv.	Kırgızistan
Dr. Ercan Haytoğlu	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ergin Jable	Priştina Üniversitesi	Kosova
Dr. Ergin Hamzaoğlu	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Eric Geoffroy	Strasbourg Üniversitesi	Fransa
Dr. Erica Hancz	University of Pecs	Macaristan
Dr. Erol Duran	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ertuğrul İşler	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Farahat Ullah	Agriculture Üniversitesi	Pakistan
Dr. Fatih Aydın	Karabük Üniversitesi	Türkiye
Dr. Fatih Kirişçioglu	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Gabriele Schrüfer	Universität Munster	Almanya
Dr. Ghadir Golkarian	Near East University	İran
Dr. Gülcemal Jorayeva	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Kazakistan
Dr. Güray Kırpık	Türk Tarih Kurumu	Türkiye
Dr. H. Mustafa Eravcı	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Türkiye
Dr. Halil İbrahim Bülbül	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Kazakistan
Dr. Hasan Bacanlı	Üsküdar Üniversitesi	Türkiye
Dr. Halil Özyiğit	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Hayati Akyol	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Hilmi Demirkaya	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Dr. Hiqmet Kamberaj	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Hüseyin Mukayev	Kırgızistan Türkiye Manas Üniv.	Kırgızistan
Dr. Igballe Miftari	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. İbrahim Balık	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. İbrahim Gökburun	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. İbrahim Maraş	Ankara Üniversitesi	Türkiye
Dr. İhsan Bulut	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Dr. İsmail Çiftçioglu	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Dr. İsmail Hakkı Demircioğlu	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akad.	Türkiye
Dr. İsmet Çetin	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. J. Soliyevich Eshonqulov	Taşkent Devlet Özbek Dili Ed. Üniv.	Özbekistan
Dr. Jana Spilková	Charles University in Prague	Çek Cumh.
Dr. Juhani Laurinkari	Kuopio Üniversitesi	Finlandiya
Dr. Kadir Ulusoy	Mersin Üniversitesi	Türkiye
Dr. Kasım İnce	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Kazım Sarıkavak	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Keith Doubt	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	Bosna Hersek

Dr. Kemal Köksal	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Kenan Arıbaş	Aksaray Üniversitesi	Türkiye
Dr. Klawns Eldman	Berlin Üniversitesi	Almanya
Dr. Leyla Karahan	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Liliana Dumitrache	Bükreş Üniversitesi	Romanya
Dr. Lütfi Özav	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. M. Ali Akıncı	Universite de Rouen	Fransa
Dr. M. Ensar Yeşilyurt	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. M. Murat Öntuğ	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. M. Vefa Nalbant	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. M. Zahit Yıldırım	Sütçü İmam Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mehmed Ganić	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	Bosna Hersek
Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mehmet Karayaman	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mesut Doğan	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Dr. Metin Ekici	Ege Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mirsad Karić	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	Bosna Hersek
Dr. Mirsultonovich Is'hoqov	Taşkent Devlet Enstitüsü	Özbekistan
Dr. Mithat Aydın	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Muhidin Mulalić	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	Bosna Hersek
Dr. Musa Çifci	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Musa Yıldız	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mustafa Ergün	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mustafa Kale	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Kazakistan
Dr. Mustafa S. Kaçalın	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Dr. Mürteza Hasanoğlu	Devlet İdarecilik Akademisi	Azerbaycan
Dr. Mütellim Rahimov	Bakü Avrasya Üniversitesi	Azerbaycan
Dr. Natalija Shikova	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Nergis Biray	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Nurettin Parıltı	Türk Hava Kurumu Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ognjen Ridić	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	Bosna Hersek
Dr. Oğuz Karadeniz	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Oleg Kupçik	Taras Shevchenko National Univ.	Ukrayna
Dr. Orhan Kurtoğlu	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Osman Çepni	Karabük Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öcal Oğuz	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ömer Özkan	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Qudratilla Omonov	Taşkent Devlet Enstitüsü	Özbekistan

Dr. Raziye akıciođlu Oban	Dokuz Eylöl Üniversitesi	Türkiye
Dr. Recep Yıldırım	Dokuz Eylöl Üniversitesi	Türkiye
Dr. Redzo Causevic	Mostar Üniversitesi	Bosna Hersek
Dr. Refik Turan	Türk Tarih Kurumu	Türkiye
Dr. Rehman Seferov	Baku State University	Azerbaycan
Dr. S. Ganiyevich Turdimov	Taşkent Devlet Özbek Dili Ed. Üniv.	Özbekistan
Dr. Saeed Ghaemmaghami	Islamic Azad University	İran
Dr. Sanja Adzaip-Velickovski	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Samettin Başol	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Türkiye
Dr. Selahattin Akşit	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Selahattin Avşarođlu	Kırgızistan Türkiye Manas Üniv.	Kırgızistan
Dr. Selahattin Kaymakçı	Kastamonu Üniversitesi	Türkiye
Dr. Serdar Erkan	Uluslararası Final Üniversitesi	KKTC
Dr. Shener Bilalli	International Balkan University	Makedonya
Dr. Sinan Demirtürk	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Snezana Bilic	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Srdjan Mikik	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Steffanie Scott	University of Waterloo	Kanada
Dr. Svetlana Shehla	Simferopol Vernardsky University	Kırım
Dr. T. Polat Üzümcü	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Dr. Tacida Hafız	Priştine Üniversitesi	Kosova
Dr. Tahir Kodal	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Tahsin Tapur	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Dr. Talip Yıldırım	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Turhan Çetin	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ufuk Karakuş	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ufuk Uluçınar	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Uwe Blaesing	Leiden Üniversitesi	Hollanda
Dr. Vedat Yeşilççek	Uşak Üniversitesi	Türkiye
Dr. Violeta Madjova	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya
Dr. Xafıza İslamjonova	Taşkent Devlet Enstitüsü	Özbekistan
Dr. Yaşar Aydemir	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Yusuf Kılıç	Pamukkale Üniversitesi	Türkiye
Dr. Yusuf Pirimbayev	Kırgızistan Türkiye Manas Üniv.	Kırgızistan
Dr. Yücel Gelişli	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Yüksel Kaştan	Akdeniz Üniversitesi	Türkiye
Dr. Zafer Kuş	Ahi Evran Üniversitesi	Türkiye
Dr. Zeki Taştan	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Türkiye
Marija Stevkovska	Uluslararası Balkan Üniversitesi	Makedonya

ÖNSÖZ (Preface)

Üçüncü Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi; 05-08 Eylül 2018 tarihlerinde Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Uluslararası Balkan Üniversitesi ev sahipliğinde yapıldı. Kongre ortakları Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Gazi Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi (ANKAD), Gelecek Vizyonlar Dergisi ve ev sahibi Uluslararası Balkan Üniversitesi oldu. Üçüncü kongremizde işbirliğinin sınırları da bir hayli genişledi.

Kongreye Türkiye'nin dışında Azerbaycan, KKTC, Irak, Kazakistan, Romanya, Arnavutluk, Yunanistan, Bosna Hersek ve Makedonya'dan 200'e yakın bildiri başvurusu olmuş, 10 farklı ülkeden 145 bildiri bilim kurulunca kongreye davet edilerek 190 bilim insanı kongremize iştirak etmişlerdir.

Üçüncü Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinin bilim kurulunu geniş bir yelpazede Türkiye ve Makedonya'nın dışında 25 farklı ülkenin değerli bilim insanları oluşturdu. Kendilerine kongreye yaptıkları özverili katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Etkinlikte bizi yalnız bırakmayan hem kongre ortağı olarak katkı sunan hem de davetli konuşmacı olarak kongremize omuz veren Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'e, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik TURAN'a ve Gazi Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR'e ayrı ayrı şükranlarımızı sunarız. Kongremize tüm imkânlarını seferber ederek destek sunan; Yunus Emre Enstitüsü Üsküp Koordinatörü Dr. Şemsettin ŞEKER ve tüm çalışma arkadaşlarına, Türkiye'nin Üsküp Büyükelçiliği çalışanlarına, TİKA Üsküp Koordinatörlüğüne, Türkiye Maarif Vakfı Üsküp Temsilciliğine, Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Bilal ÇAKICI'ya, kongremizi onurlandıran Makedonya'daki Siyasi Parti Genel Başkanlarına, milletvekillerine, bürokratlara ve bizi yalnız bırakmayan Türkiye sevdalarına can-ı gönülden teşekkürü borç biliriz.

Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna Hersek, Kazakistan, KKTC, Makedonya, Yunanistan ve Türkiye gibi farklı ülkelere kongremizde sözlü olarak sunulan tam metin çalışmalar, Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi (ANKAD) tarafından kongrenin ardından 600 sayfayı bulan kongre Bildiriler e-kitabı olarak bilim dünyasına kazandırılmıştır. Kongrenin düzenlenmesinde ve bildiriler kitabının yayınlanma aşamasına kadar yolculuğunda her türlü desteği sunan düzenleme ve bilim kurulu üyelerine, değerli katılımcılara, kongre sekreteriyasına ve tüm emeği geçenlere minnettarlığımızı bildiririz.

Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi için 2014 yılında belirlediğimiz hedefler doğrultusunda Türk izlerini taşıyan farklı coğrafyalar ve köklü şehirlerde "*biri batıda biri doğuda olacak şekilde*" düzenlenmesi planlanan; ilki Saraybosna'da, ikincisi Bakü'de, üçüncüsü Üsküp'te gerçekleştirilen kongremizin dördüncüsünün 2019 yılında Türkistan diyarında Hoca Ahmet Yesevi'nin manevi huzurunda yapılması kararı alınmıştır.

Bildiriler kitabının hayırlı olması, bilim camiasına önemli katkılar sağlaması ve Gönül Coğrafyamızın güzel köşelerinden birinde daha sizlerle görüşmek dileklerimizle...

Editörler - Editors

İÇİNDEKİLER (Contents)

KURULLAR (Comittees)	iv
ÖNSÖZ (Preface)	ix
İÇİNDEKİLER (Contents)	x
BİLDİRİLER (Proceedings)	xvi
<i>Balkanların “Elveda” Demediği Türkçe veya Türkçenin “Elveda” Demediği Balkanlar</i>	
Gürer Gülsevin	1
<i>Balkanlarda Osmanlı Yazmaları</i>	
Yaşar Aydemir	8
<i>Albania and the Organisations of Black Sea Cooperation (BSEC) the process and advantages of this cooperation</i>	
Astrit Zharri	18
<i>Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi, Değişimi ve Toplumsal Dinamikleri</i>	
Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov	25
<i>Soğuk Savaş Dönemi Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu</i>	
Bouse Kiasif, Retzep Ali	37
<i>Critical Analysis of Trilateral Relations Between Turkey, Serbia and Bosnia and Herzegovina</i>	
Muhidin Mulahć	43
<i>Project Based Learning in EAP Courses: A Research Proposal</i>	
Marija Stevkovska	54
<i>Developmental Stages of Language Acquisition at Children Aged 2-6</i>	
Verica Dimova	66
<i>Sırım Datoğlu Hatipliği ve Kazak Edebiyatındaki Şeşendik Geleneğinin Hatiplik İçerisindeki Yeri</i>	
Nursaule Akhatova	76
<i>Critical Discourse Analysis and the Coding of the Linguistic Ideology in the Western Balkans</i>	
Almasa Mulahć	88
<i>The Cultural Impact of the Movie Hidden Figures</i>	
Marijana Klemenich	98
<i>XIX. Yüzyılın Ortalarında Varna'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (9 Numaralı Varna Şer'iyeye Siciline Göre)</i>	
Faruk Söylemez, Coşkun Dönmez	108
<i>Avrupa Birliği ve Türkiye'de Biyoetanol Üretiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Araştırılması</i>	
Hüseyin Naci Bayraç, Fatih Çemrek	121
<i>Öğretmenlerin Merhamet Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi</i>	
Büşra Aydemir, İbrahim Kısac	134
<i>Üsküp İle Partner Şehirleri Arasında Sosyo-Kültürel İletişiminin Oluşturulması İçin Vaka Çalışması</i>	
Mehmet Levent Kocaalan, Dilek Şenel	146
<i>Siyasal İletişim Açısından Sosyal Medyada İmaj Savaşları</i>	
Mehmet Sezai Türk, Serap Can	153
<i>Kadıralak Tabiat Parkı ve Çevresinin ECOS Yöntemine Göre Rekreasyon Değeri</i>	
Salih Birinci, Mehmet Zaman	160
<i>Osmanlı'da Adaletin Tecellisi: Karahisâr'ı Sâhib'te Yaşanmış Bir Örnek</i>	
Mehmet Zahit Yıldırım	173

<i>Sosyal Medya Güvenirliđi</i>	
Bahar Gürdin	179
<i>Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğinden Okul Yöneticiliğine Geçişte Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri</i>	
Ali Çağatay Kılınc, Nezahat Atılgan, Nurmelek Danışmaz Akgün	188
<i>Karakteristik Birkaç Özellik Bakımından Rumeli Ağızları İçinde Karadağ'ın Yerinin Tespiti</i>	
Alpay İğci	196
<i>Türklerde Kuş Tüyünün Hâkimiyet ve Rütbe Alameti Olarak Kullanılması</i>	
Cihad Cihan	202
<i>İslam Dininde Girişimciliğin Yeri; Kuran-ı Kerim ve Hadislerle İslam Dininin Girişimciliğe Bakışı</i>	
Dilek Şenel, Mehmet Levent Kocaalan	214
<i>Mütareke Dönemi'nde Müslüman Halkın Örgütlenmesi Çabaları ve Sonuçları</i>	
Esra Yakut	223
<i>Geleneksel Köy Meskenlerinin Ekoturizm Açısından Önemi: Artvin Örneği</i>	
Fatih Orhan	233
<i>Azerbaycan Destanlarında Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm)</i>	
Gökçen Bilgin Aksoy	242
<i>Sivas İli, Ulaş İlçe Koşullarında Şekerpancarı Türlerinin Verim Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma</i>	
Hakan Koç	252
<i>I. Dünya Savaşı Ortamında Türkiye'de Sanat</i>	
Halil Özyiğit	263
<i>Sarı Abdullah'ın Düstürü 'l-İnşâ'sında Yer Alan Belgelere Göre Osmanlı- Macar İlişkileri</i>	
Meltem Aydın, Lokman Aydın	280
<i>Yeni Medya ve Demokrasi</i>	
Mehmet Sezai Türk, Konur Alp Koz	291
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına Yönelik Görüşleri</i>	
Nadire Emel Akhan, Gökçe Kılıçoğlu	296
<i>Evaluation of Examination Stress and Gender Differences Among Students in High School in Tetovo</i>	
Nita Hasani	308
<i>Genç Tüketiciler (Üniversite Öğrencileri) Arasında Deđerler ve Yaşam Tarzı Sistemi (Vals II) Analizi</i>	
Nurettin Parlıtı, Neslihan Künye	312
<i>Göçe Zorlanan Bir Toplumun Romanı: Elveda Balkanlar</i>	
Serpil Yıldırım	325
<i>Pazarlamanın Bilinçaltı: Karanlık Pazarlama</i>	
Sinan Şekeroğlu, Haşim Özüdođru	334
<i>Pazarlamada Yeni Trend: Oyunlaştırma</i>	
Sinan Şekeroğlu, Haşim Özüdođru	341
<i>Gülşen-i Şu'arâ'da Bir Mekân Olarak Balkanlar</i>	
Süleyman Solmaz	349
<i>Bir Nasihat Şairi Olarak Balıkesirli Zâtı</i>	
Orhan Kurtoğlu	356
<i>Afyonkarahisarlı Abdullah Mahir Erkmn</i>	
Turan Akkoyun	376
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans Programına İlişkin Görüşleri</i>	
Adem Sezer, Özlem Kılıçkaya	387
<i>Niksar İlçesinde (Tokat) Göç Hareketlerine Genel Bir Bakış</i>	
Eren Yürüdü, Kenan Arıbaş, Seçkin Hardal	397
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Termal Turizme Yönelik Görüşleri</i>	
Fatih Aydın, Osman Çepni, Turhan Çetin	405

<i>Ortaokul Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi</i>	
Bahadır Kılcan, Osman Çepni, Burcu Gülbudak	415
<i>Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Türk Halk Edebiyatı Dersine İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi</i>	
Fatma Süreyya Kurtoğlu	423
<i>Başarısız Bir Darbe Girişimi: 1913 Taklib-i Hükümet</i>	
Kemal Yakut	435
<i>Sosyolojide Bireysel Otonomi Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme</i>	
Mehmet Anık	441
<i>Makedonya'da Helenist Komitacılık Faaliyetleri</i>	
Mithat Aydın	453
<i>Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Yaratıcı Okuma Uygulamaları</i>	
Musa Çifci, Zekerya Batur	474
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Hıdırelleze İlişkin Algıları</i>	
Zeynep Yaylacı, Turhan Çetin	490
<i>Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Meraka: Öğretmen Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma</i>	
Yusuf İnel, Ali Gökcalp, Servet Üztemur	502
<i>Uşak ilinde Mevcut ve Eski Çöp Depolama (Deponi) Alanlarının ve Atık Su Arıtma Tesislerinin Koku Kirliliği Açısından Etkilerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Analizi</i>	
Mehmet Deniz, Mustafa Topuz	511
<i>Kahramanmaraş Atlık Formasyonunda Bulunan Fosillerin İncelenmesi</i>	
Sibel Kaymakçı, Tuğrul Avcı, Murat Karabulut	519
<i>Sandras Dağı (Fethiye-Muğla) Endemik Bitkilerinin Botanik Turizmi Potansiyeli</i>	
Ergin Hamzaoğlu, Turhan Çetin, Murat Koç	527
<i>Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersliği Hakkındaki Görüşleri</i>	
Yusuf İnel, Servet Üztemur, Ali Gökcalp	539
<i>Şuarâ Tezkirelerine Göre Üsküplü İshak Çelebi</i>	
Ferudun Hakan Özkan	549
<i>Öğrenme Güçlüğü Olan ve Olmayan İlkokul Öğrencilerinin Yazma Öz Yeterliklerinin Karşılaştırılması</i>	
Sevgi Öztürk, Mustafa Yıldız	556
<i>Kır-Kent Kavramındaki Değişime Eleştirel Bir Yaklaşım (Kahramanmaraş İli Örneği)</i>	
İbrahim Gökburun	564

BİLDİRİLER

(PROCEEDINGS)

I. Dünya Savaşı Ortamında Türkiye’de Sanat*

Art in Turkey During the First World War

Halil ÖZYİĞİT**

Özet

1914 yılından başlayan I. Dünya Savaşı’nın, sadece Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü üzerinde etkisi olmamış, aynı zamanda hem sosyolojik hem de ekonomik olarak Türk halkını derinden etkilemiştir. Savaşın ülkemiz toprakları üzerinde pek çok olumsuz etkisi olmakla birlikte, yeni bir sanatsal oluşumunda filizlenmesine de neden olur. Halife Abdülmecit’in desteği ile 1916 yılından itibaren açılmaya başlanan Galatasaray Sergileri, bu savaş ortamının değerli bir sanatsal ürünüdür. Sergilerde hem sanatsal kaygı hem de ülke gündemine bağlı olarak siyasî isteklere göre üretilmiş yapıtlar aynı anda sergi salonlarında yer alır. Bu kapsamda, Türk halkı ve ordusunun kahramanlıklarını Avrupalı müttefiklerine göstermek, düşmanlarına ise gözdağı vermek amacı ile bir “Harp Resimleri Sergisi” bile düzenlenir.

I. Dünya Savaşı 1918’de sona ermekle birlikte, Türk’ün kurtuluş mücadelesi 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanına kadar devam eder. Bu, kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden topyekûn var olma savaşıdır. İçinde pek çok destanı barındıran Anadolu’nun kurtuluş mücadelesi, her şeyi sıcağı sıcağına yaşamış, gözü ile görmüş ve yüreğinde hissetmiş Türk ressamın fırçasından tuvalde hayat bulur. Savaş, sanat ve sanatçı için belki de en ümitsiz ortamdır. Oysa Türk ressamları bu kasvetli, kaotik atmosferi tuvallerinde renklendirerek, siyasilerin ve sanatseverlerin beğenisini kazanmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, 1916-1923 yılları arasında gerçekleştirilen sergileri ve bunları konu alan süreli yayınlar ışığında savaş, siyaset ve sanatın ilişkisi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Sanat Tarihi, Galatasaray Sergileri, Türk Resmi, Sanat ve Siyaset

Abstract

World War I, which started in 1914, not only had an effect on the territorial integrity of the Ottoman Empire but also had deep influences on Turkish people both sociologically and economically. Even though the war had many negative effects on its territory, it also caused our country to sprout in a new artistic formation. Galatasaray Exhibitions, which started to open since 1916 with the support of the Caliph Abdülmecit, is a valuable artistic product of this war environment. Both artistic anxiety and works produced according to the political agenda of the country are exhibited in exhibition halls at the same time. In this context, even a “War Paintings Exhibition” is held with the aim of showing the heroism of the Turkish people and the army to their European allies and intimidating their enemies.

Even though the World War I ended in 1918, it actually lasted until the proclamation of The Republic of Turkey on October 29 in 1923. It was troublesome war of existence for all the kids, women, men and olders. There were many heroic and legendary events during the independence war of Anatolia which deeply affected the Turkish artists and painters of the era who expressed witnessed occasions in their paintings.

War is perhaps the most desperate environment for art and the artist. However, Turkish painters colored this gloomy, chaotic atmosphere on their canvases, trying to win the likes of politicians and art lovers. In this context, the relationship between war, politics and art will be revealed in the light of exhibitions between 1916 and 1923 and the periodicals about them.

Keywords: World War I, Art History, Galatasaray Exhibitions, Turkish Painting, Art and Politics

* Bu bildiri Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından ADEP 2018 kapsamında desteklenen **2018KRM002-309** numaralı projeden sağlanan maddi destekle hazırlanmıştır. Bu destekten dolayı Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğü’ne teşekkür ederim.

** Doç. Dr. Pamukkale Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanatlar Anabilim Dalı, hozvigit@pau.edu.tr

1. Batılı Anlamda Türk Resminin Doğuşu

Toplumların savaş gibi büyük ve yıkıcı etkileri olan süreçler boyunca sanatla uğraşmaları gerçekten zordur. Hem toplumun sosyal dinamikleri hem de ekonomik güçleri bu duruma ciddi engeldir. Kuruluşundan itibaren bir şekilde savaşların içinde sürekli var olan Osmanlı Devleti için de aynı dinamikler geçerlidir. Neredeyse son yüzyılı, dört bir yanındaki devletler ile savaşlar içinde geçen Osmanlı Devleti için bu durum daha da zordur. Özellikle Balkan Savaşları ile başlayan (1912-1914), I. Dünya Savaşı ile devam eden (1914-1918) ve Kurtuluş Savaşı'nın (19 Mayıs 1919-29 Ekim 1923) neticesinde Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılına kadar neredeyse kesintisiz devam eden 11 yıl içinde Osmanlı Devleti sınırları içinde geçen resim sanatı etkinlikleri bu bildirinin sınırlarını oluşturmaktadır.

Batılı anlamda resim sanatının Osmanlı topraklarında filizlenmesi, yurt dışında sanat eğitimi alan askerî kökenli ressamların üretimlerine dayanmaktadır. Askerî kökenli isimleri, Sanayi-i Nefise Mektebi çıkışlı öğrencilerin yurtdışına sanat eğitimine gönderilmesi takip eder. Osmanlı Devleti'nde yurt dışına sanat eğitimi için öğrenci gönderimi 1830 yılı başlarına kadar uzanmaktadır. (Şeker) Ahmed Ali Paşa, Süleyman Seyyit ve Halil Paşa gibi isimlere 1900 yılı başlarında Avni Lifij, Feyhaman Duran, İbrahim Çallı, Namık İsmail, Nazmi Ziya Güran ve Sami Yetik gibi isimler eklenir.

1830-1910 yılları arasında Avrupa'ya sanat eğitimine gönderilen ve asıl meslekleri "askerlik" olan bu ilk grup askerî okul çıkışlıdır. Askerî okul çıkışlı olmakla birlikte, Avrupa'da aldıkları eğitimin etkisiyle resimle uğraşmışlardır. Askerî rütbeyi taşıyan bu isimler, askerlik mesleğinin aksine, daha çok ressam olarak sarayda hizmet etmişlerdir. Saray serressamlığı (başressam) mevkiini genelde yabancı ressamların işgal ettiği dönemlerde, bu isimlerle birlikte çalışmışlardır. Askerlik mesleğini icra eden ilk batılı anlamda resim yapan ressamlarımız ile sarayda serressamlık görevini icra eden ressamların üretimleri, dönemin üslup anlayışı doğrultusunda, Realist ya da Akademik tarzda olmuştur (Foto: 1-8).

İkinci Grup (1910 sonrası gönderilen sanatçılar) ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yurt dışına resim eğitimine gönderdiği son grup ise ilk grubun aksine Sanayi-i Nefise Mektebi çıkışlı ve sivilidir. Bu grupta öne çıkan İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Sami Yetik, Nazmi Ziya Güran, Namık İsmail, Hikmet Onat gibi isimlerin tamamı Fransa'nın başkenti Paris'te "Empresyonist" tarzda resim eğitimi alırlar. Doğal olarak iki grup arasında resim tekniği açısından farklar vardır. Bu durum zaman zaman ortaklaşa da gerçekleştirilse, sergilerde eleştiri ve tartışma boyutlarına ulaşır.

1908 yılında kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, resim sanatı alanındaki ilk sanatçı birliğimizdir. Birlik İlk etapta, Akademik tarzda resimler üreten isimlerden oluşurken, 1914'te yurda çağrılan sanatçıların katılımı ile empresyonistleri de bünyesinde barındıran bir cemiyet haline gelmiştir. Zaten Cemiyetin, üyeleri arasında üslupsal bir ayrım götüğü yönünde de bir bilgi bulunmamaktadır. Empresyonist tarzda resimler yapan 1914 Kuşağı/Çallı Kuşağı/İzlenimci Kuşak, I. Dünya Savaşı ortamında üretimlerine tanık olduğumuz en kalabalık sanatçı grubudur. Sayıca da baskın grup olan İzlenimci kuşağın yoğun üretimleri daha fazla ilgi çeker. İzlenimci kuşağın baskınlığına rağmen, Akademik, realist tarzda resimler üretmeye devam eden, Halil Paşa, Avni Lifij, Şevket Dağ gibi sınırlı sayıda isim, güçlü fırçaları ile bu dönemde gerçekleştirilen sergilerde beğeni toplamayı sürdürür.

2. 1912-1923 Yılları Arası Osmanlı Devleti'nde Resim Sergileri

2.1. 1912-1914 Yılları Arası Osmanlı Devleti'nde Resim Sergileri

1912 yılında Balkanlarda milliyetçilik temeli üzerine oturtulmuş bir savaşın fitilleri ateşlenir. Bu ateş kısa süre sonra I. Dünya Savaşı'nı tetikleyerek, fizikî olarak özellikle Avrupa, Asya ve Afrika'yı içine alacak büyük bir yangına dönüşecektir.

Böylesine kaotik bir ortamda, sınırlı sayıda da olsa, başkent İstanbul'da sanat hareketlerinin devam ettiğini görmekteyiz. Buna örnek olarak Mösyö Andre isimli bir ressamın kişisel ve öğrencilerinin eserlerinden oluşan sergisi gösterilebilir. Beyoğlu'da Tokatlıyan Hanı'nın karşısındaki Patriano Mağazalarında açılan sergi, Aralık 1912 tarihlidir. Önceki sergilerde haftanın sadece 1 günü kadın ziyaretçilere ayrılırken, bu sergide 3 güne çıkartılmıştır. Bu durum özellikle kadın sanatseverlere ayrı bir önemin verildiğini göstermektedir (Anonim, "Mösyö Andre'nin Resim Sergisi" (14 Kânûn-ı Evvel 1327/22 Kânûn-ı Evvel 1912). *Tanin*).

2.2. 1914-1916 Yılları Arası Osmanlı Devleti'nde Resim Sergileri

1912-1923 yılları arasında yayınlanan Osmanlı süreli yayınlarını biraz karıştırırsak, sıklıkla "Trablusgarp, Balkanlar, saltanat, harb-ı umumî, taraf ülkeler, yokluk, kıtlık, kurtuluş, bağımsızlık ve Mustafa Kemal ile ilgili haberler görmekteyiz. I. Dünya Savaşı'nı insanlık tarihinin gördüğü büyük ve yıkıcı etkileri olan savaşlardan biri olarak adlandırmak pek de yanlış olmaz. Sadece savaşa katılanların değil, tüm dünya uluslarının üzerinde, ekonomik ve sosyolojik travmaları görülmüştür.

28 Temmuz 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin doğrudan içinde olduğu bir süreçtir. Uzun sürecek sıkıntılı günlerin başında 7 Ağustos 1914 tarihinde Şehzadebaşı'nda bulunan Dar'ül-bedayii'nin karşısındaki salonda açılan sergi, I. Dünya Savaşı ortamında İstanbul'da gerçekleştirilen ilk sergi olma özelliğini taşımaktadır (Anonim, "Resim Sergisi", (25 Temmuz 1330/7 Ağustos 1914). *Tasvir-i Efkâr*). Sergiye kimlerin katıldığı, kaç yapıtın sergilendiği ve ne gibi eleştiriler aldığı konusunda henüz aydınlatılmaya muhtaç bir sergi birlikte, I. Dünya Savaşı ortamında açılan ilk karma etkinlik olması bakımından önemlidir.

2.3. 1916-1923 Yılları Arası Osmanlı Devleti'nde Resim Sergileri

1914 yılında Şehzadebaşı'nda gerçekleştirilen sergi dışında, 1916 yılına kadar başka bir resim sergisi etkinliği ile karşılaşmıyoruz. Ancak 1916 yılında ilki gerçekleştirilecek olan Galatasaray sergisi ile resim sanatımızda yeni ve uzunluk soluk bir etkinlik başlar.

2.3.1. 1916 Yılı Galatasaray Resim Sergisi

Osmanlı Devleti'nin izni ve desteği ile 1916 yılı başında Galatasaray sergileri açılmaya başlar. Başlangıçta yılda iki kez, ilkbahar ve sonbaharda yapılması ve birer ay açık kalması planlanmıştır. Ancak yılda bir kez ve ilkbahar sonu yaz başında açılabilmiştir. Bir ay boyunca açık kalması fikrine ise büyük oranda sadık kalınmıştır. Sergi öncesi çıkan haberlerde yer alan, serginin düzenleneceği Galatasaray Lisesi'nde güzel sanatlar temalı konferansların ve derslerin verileceği bilgisi önemlidir. (Anonim, "Galatasaraylılar Yurdunda Resim Sergisi", (22 Nisan 1332/6 Mayıs 1916). *Tasvir-i Efkâr*). Bu bağlamda ilk sergi, Sadrazam Said Halim Paşa ve Şura-i Devlet Reisi İbrahim Bey'in hazır bulunduğu esnada Haziran 1916'nın 3. Cuması açılır (16 Haziran 1916). Hükümet, en güzel üç eseri ödüllendireceğini ilan ederek sergiye destek verir (Anonim, "Galatasaraylılar Yurdunda Resim Sergisi", (1 Haziran 1332/14 Haziran 1916). *Tasvir-i Efkâr*; Anonim, "Resim Sergisinin Küşadı", (18 Haziran 1332/1 Temmuz 1916). *Tasvir-i Efkâr*). 50 civarında yerli ve yabancı sanatçının 190 eseri teşhir edilir (Anonim, *Galatasaraylılar Yurdu 332 İlkbahar Resim Sergisi Birinci Sene*, Dersaadet Hilal Matbaası). Bu ilk sergide yabancı uyruklu, Türk ve azınlık mensubu sanatçıların ismine rastlamaktayız. Milliyetçilik temelli Balkan savaşlarını geride bırakmış olan Osmanlı Devleti'nde yabancı ve azınlık mensubu sanatkarların 1923 yılına kadar bu sergilere iştiraklerini görmekteyiz. Eser dağılımına baktığımız zaman, portreler, manzaralar, natüromortlar ve enteriyörlerin çoğunluğu oluşturduğunu; 25 civarında ise Çanakkale Savaşı ve askerî temalı yapıtın teşhir edildiği görmekteyiz (Foto: 9-13).

Serginin açılışında devlet erkânından kişilerin yer alması, devlet tarafından eser satın alınacağı duyurulması, savaş ortamında sanata ve sanatçıya verilen desteğin önemli bir göstergesidir.

2.3.2. 1917 yılı Galatasaray Resim Sergisi

18 Mayıs 1917 tarihinde Galatasaraylılar Yurdu'nda açılacağı duyurulan sergi, 11 Eylül tarihine kadar açık kalmıştır (Anonim, "1333 Resim Sergisi", (16 Mart 1333/16 Mart 1917). *Tasvir-i Efkâr*; Anonim, "Resim Sergisi Mükâfatları", (10 Ağustos 1333/10 Ağustos 1917). *Tasvir-i Efkâr*). 1916 yılı sergisinde olduğu gibi yine Osmanlı Devleti yetkilileri eser satın alarak sanata ve sanatçıya destek olacağını duyurmuştur. Sergi özelinde Meclis-i Ayan'dan Sait Halim Paşa'nın başkanlığında pek çok önemli isimden oluşan bir heyetin, mükâfata layık görülen eserleri seçeceği ifade edilmektedir (Anonim, "Resim Sergisi Mükâfatları", (10 Ağustos 1333/10 Ağustos 1917). *Tasvir-i Efkâr*).

Sergi geçen seneki Galatasaray sergisinden daha zengin ve Türk sanatının parlak geleceğine bir işaret olarak görülmektedir (Hikmet, 1917: 375-377) (Foto: 14-18).

2.3.3. Harp Resimleri Sergisi

Harp Resimleri Sergisi, Harbiye Nezareti'nin belirlediği bir grup ressamın, ağırlıklı olarak I. Dünya Savaşı'nda Türklerin gösterdikleri kahramanlıkları belgelemek, müttefik ülkelere güven vermek ve düşman Avrupa ülkelerine ise gözdağı vermek amacıyla, Türklerin cephelelerdeki kahramanlıklarının konu edildiği tablolardan oluşur. Harbiye Nezareti, Şişli'de nezarete ait olan bir askeri depoyu, ressamlarımızın çalışmaları süresince kullanabilecekleri bir atölyeye dönüştürür. Gerçek askerler resamlara modellik yapar. Elbette siyasî yönetimin istekleri doğrultusunda konular şekillenir. Harp Resimleri Sergisi, Avrupa'dan önce Beyoğlu'nda bulunan Galatasaraylılar Yurdu'nda gerçekleştirilir. Resimler, harp ve kahramanlık temaları dışında üretilen başka yapıtlarında eklenmesi ile Aralık 1917-Şubat 1918 tarihleri arasında bir süre sergilenir (Anonim, "Harb Resimleri Sergisi", (21 Kânûn-ı Evvel 1333/21 Kânûn-ı Evvel 1917) . *Tasvir-i Efkâr*) (Foto: 19-26).

Serginin amacı, itilaf devletleri tarafından "Avrupa'da yaşamaya layık olmayan, medeniyet mahrumu bir millet" olarak tanımlanan Osmanlı'nın kötü imajını silmektir. Savaş ortamında askerlerimizin ve Anadolu halkının destansı mücadelelerini görselleştirmektir. Bu bağlamda, Avrupalı dostlarımıza güven düşmanlarımıza ise gözdağı vermektir. Harbe ve askerliğe ait temaları tablolarına yansıtmak üzere bir araya gelen 11 ressamımızın isimleri ise İbrahim Çallı, Süvari Binbaşısı (Diyarbakırlı) Tahsin Bey, Ali Cemal Benim Bey, Bahriye Müzesi Müdürü Ali Sami Boyar Bey, İsmail Hakkı Bey, İbrahim Feyhaman Duran, Hikmet Onat, Mehmet Ruhi Arel, Namık İsmail, Sami Yetik ve Ömer Adil'dir (Anonim, "Harb Resimleri Sergisi", (21 Kânûn-ı Evvel 1333/21 Kânûn-ı Evvel 1917) *Tasvir-i Efkâr*).

5 Şubat 1917 tarihinde sergi kapanır (Anonim, "Resim Sergisi", (31 Kânûn-ı Evvel 1333/31 Kânûn-ı Evvel 1917) . *Tasvir-i Efkâr*).

2.3.4. 1919 Yılı Galatasaray Resim Sergisi

1917 sonu ve 1918 yılı başında açık kalan Harp Resimleri Sergisi'nden sonra 1918 yılı içinde başka sergi açılmaz. 1919 yılı resim sergisi ise 24 Temmuz'da Galatasaray Lisesi'nde açılır. Ülkemizin önde gelen ressamlarının eserlerinin halk ile buluştuğu sergide yabancı uyruklu ve azınlık mensubu ressam ismine rastlamamaktayız. Sergide Velihaht Abdülmecit'in eserleri ile katılması sarayın sanata ve sanatçıya neredeyse en üst perdeden bir desteği olarak adlandırılabilir (Anonim, "Galatasaray Resim Sergisi", (24 Temmuz 1335/24 Temmuz 1919). *Tasvir-i Efkâr*).

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018) Üsküp

Sergideki eserler tetkik edildiğinde, geçen seneye göre daha ileri bir sanatsal başarıdan söz edilmektedir. Hatta sanatçılar, savaş ortamında bu sergileri gerçekleştirmelerinden dolayı övülmektedir;

“Uğradığımız felaket-i milliyeye ve hiçbir taraftan maddi ve manevi en küçük bir teşvik ve muavenet (destek) bile görmemekte olmalarına rağmen yürekleri endişe-i sanat, arzu-i terakki ile çırpınan sanatkârlarımız geçen seneye nispetle daha müterakkî (ileri) bir sergi vücuda getirmelerinden dolayı her türlü takdire layıktırlar” (Anonim, “Resim Sergisinin Küşadı”, (25 Temmuz 1335/25 Temmuz 1919). *Tasvir-i Efikâr*) (Foto: 27-30).

2.3.5. 1920 Yılı Galatasaray Resim Sergisi

1920 yılında gerçekleştirilen Galatasaray sergisi Velihaht Abdülmecit’in himayesinin görüldüğü son sergi olur. Değişen siyasî otoritenin bir sonucu olarak, sarayın bu tür etkinliklerden uzaklaştığını söyleyebiliriz. 1 Ağustos 1920 yılında açılan sergi sanatseverler tarafından büyük bir sevinçle karşılanır. Avrupa’daki benzerlerine kıyasla oldukça küçük ölçekli olmasına rağmen, zor şartlar altında gerçekleştirilen güzel sanatlar alanındaki bu girişim takdir edilmektedir (Salih Fuad, 1920: 8).

Sergide 44 sanatçının 194 eseri sergilenir (Anonim, (1920). *Türk Ressamları Sergisi Salon 1336 Kataloğu*, İstanbul, Matbaa-i Amire). Sanayi-i Nefise Mektebi gençlerinin yokluk içinde gerçekleştirdikleri sergi hakkında Yakup Kadri’nin (Karaosmanoğlu) (1889–1974) söylediği;

“... Gördüğüm resimler küçük birer şaheserdi diyemiyorum fakat bunlar taşıdıkları tarihi mana itibarıyla birçok şaheserlerden daha kıymetliydi. Zira devr-i Sanayi-i Nefise Mektebi’nin sergi salonlarında için için bir fecrin ilk ışıklarını selamladım” sözleri resim sanatımızın geleceğe emin adımlarla yürüdüğüne bir işaret olarak değerlendirilmelidir (Anonim, 1920: 1) (Foto: 31-35).

2.3.6. 1921 Yılı Galatasaray Resim Sergisi

1921 yılında İstanbul’da açılan Galatasaray Sergisi öncakilere göre daha ağır bir eleştiriye uğramıştır diyebiliriz. Özellikle Ahmet Haşim’in sözleri ressamı oldukça etkilemiştir. Zaman zaman ressamların gazeteler üzerinden Ahmet Haşim’e cevap verdikleri de olmuştur. Ahmet Haşim sert eleştiri yazılarından birisinde, ressamı tükenmiş ve bitkin düşmüş olarak tanımlamaktadır. Haşim’e göre sanatçılar, yeterli derecede teşvik ve rağbet görmedikleri yakınmasına sığınmamalıdır. Resim sanatımızın ilerleyemeyişini maddi sıkıntılara bağlayanları, geçmişte yokluk içinde şaheserler yapanlara bakmaları tavsiye edilmektedir (Haşim, 1921: 145) (Foto: 36-42).

2.3.7. Serbest Resim Atölyesi Resim Sergisi

Kurucuları arasında İbrahim Çallı, Şevket Dağ, Heykeltıraş İhsan Özsoy, Feyhaman Duran, Sami Yetik, Mehmet Ruhi Arel ve Hikmet Onat yer alır. Kurucular aynı zamanda Mektep’in hocalarıdır. Osmanlı’nın son yıllarında açılan bu özel sanat okulu Çemberlitaş Resim Mektebi’nin ilk etkinliği 1921 yılında bir resim sergisi açmak olur. İstanbul’da Şehzadebaşı’nda 1921 Mayıs’ında Osman Bey Matbaası Binası’nda açılır (Anonim, 1924: 292). Maalesef sergi hakkında son derece sınırlı bilgiye sahibiz.

2.3.8. 1922 Yılı Galatasaray Resim Sergisi

Sergide sanatçılara getirilen en önemli eleştiri, ressamların Paris’te aldıkları eğitimin ötesine sanatlarını taşıyamadıklarıdır. Seçtikleri konuların, halkın duygularına, yaşantılarına hitap etmediği, bu bağlamda gelenekten yoksun gözükken bir sanat yaptıkları eleştirileridir. Kendi toprağımız, hayatımız, acılarımız ve abidelerimizden kaynak olarak yararlanılmalı, geçmiş sanatın tahlilinden sonra bir Türk sanatı oluşturulmalıdır (Dergâh, 1922a: 129).

1922 yılında açılan Dördüncü Galatasaray Resim Sergisi'nde, önceki seneye nispetle bir ilerlemenin hissedildiğini ifade edilmektedir. Avrupa'ya giden ressamların da yapıtlarıyla sergiye güç kattığı kabul edilmiştir (Dergâh, 1922a: 127-129; Dergâh, 1922b: 145-147).

2.3.9. 1923 Yılı Galatasaray Resim Sergisi

20 Temmuz 1923 tarihinde açılan Galatasaray Sergisinde artık tüm siyasî dinamikler değişmiştir. Padişah veya veliaht Abdülmecit'in değil, Gazi Mustafa Kemal'in himayesi vardır. Gazi Mustafa Kemal ve eşini Hamdullah Suphi Bey'in temsil ettiği Galatasaray Mektebi'nde gerçekleştirilen Beşinci Türk Ressamları Sergisi, açılış konuşmasını yapan İbrahim Çallı tarafından "ilk millî sergi" olarak nitelendirilmiştir. Hükümet adına konuşan Hamdullah Suphi Bey'in, sanatçılara maddî ve manevî olarak destek verecekleri söylemi ön plana çıkmaktadır. Gazi Mustafa Kemal'in sergi heyeti tarafından seçilecek üç eseri satın alacağını bildirmesi serginin ehemmiyetini ortaya koymaktadır (Anonim, Türk Ressamları (22 Temmuz 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*).

Sergiye ilişkin, millilik endişesi ile hareket etmenin sanata zarar vereceği endişeleri dile getirilmektedir. Sanatkârı teşvik etmek için yalnızca millet ve memleket sevgisinin yeterli gelmeyeceği eleştirileri de öne çıkmaktadır (Yakup Kadri, 1923: 312-314) (Foto: 43-48).

2.3.10. 1923 Yılı Ankara Resim Sergisi:

Birinci Ankara Resim Sergisi Ankara Türk Ocağı Binası'nda 14 Teşrin-ı Evvel (Ekim) 1923 tarihinde açılır. Cumhuriyet'in ilanında önce açılan son, Anadolu'da açılan ilk resim sergisi olması bakımından özel bir yere sahiptir.

Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesinden 1 gün önce açılan bu sergi, yeni devletin yeni başkentinde sanatseverler ile buluşmuş ve büyük ilgi görmüştür. (Anonim, Resim Sergisi (14 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*).

Sergideki eserlere bakarak çağdaş bir Türk resminde bahsedilebileceği söylemi önemlidir (Anonim, Resim Sergisi (15 Teşrin-ı Evvel (Ekim) 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*). Ankara'da açılan bu ilk resim sergisini Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal ziyaret etmesi, teşhir edilen eserlerden duyduğu memnuniyetini ifade etmesi sergiyi özel kılan diğer etmenlerdir (Anonim, Gazi Paşa Hazretleri ve Sanat (24 Teşrin-ı Evvel (Ekim) 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*).

Ankara'da açılan ilk resim sergisi beğenilmiş ve önemli bir ilerleme olarak görülmüştür. Gelinen nokta uzun süren savaş sürecinin sonlandığı bir tarihtir. Türk halkı, 1912-1923 yılları arasında hem varoluş savaşını vermiş hem de sanatını zinde tutmuştur.

Sonuç

Yokluk-yoksulluk, var olma-yok olma mücadelesi içinde I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı mücadelesini veren Türk milleti, bu süreçte sanattan uzaklaşmamıştır.

Savaşın bir tema olarak ressamlarımızın fırçalarında uzun süre yer bulmuştur. Cepheye yardım eden halk, siperde Mehmetçik, savaş gemileri, savaş araç-gereçleri, yakılmış ve tahrip edilmiş yaşam alanları, kahramanlıklar ve acılar zamanın ruhunu yaşayan ressamlarımız tarafından ölümsüzleştirilmiştir.

Sadece savaş ve bağlantılı temalar işlenmemiştir. Ülkenin dört bir yanından ve özellikle İstanbul'dan manzaralar, meyve ve rengârenk çiçeklerden oluşan natüremortlar (ölü doğalar), siyasetin ve sanat dünyasının önemli isimlerinin portreleri, günlük yaşamdan kareler, köy ve kent yaşamı ile 1922 sonrası nüeler tuvalerde yer bulur.

Sanatçılar savaşın karamsar ve kaotik ortamını tablolarına taşıırken sanatsal üsluplarından asla vazgeçmemişlerdir. Konu millî mücadele de olsa nü de olsa benimsedikleri

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018) Üsküp

teknikten ödün vermeden günceli tuvale aktarmışlardır. Bu dönemde üretilen yapıtlarda Empresyonizm ve Realizm üslup olarak görülmektedir.

1923 yılına kadar Ermeni, yabancı uyruklu ve Türk ressamlarını bir arada sergi kataloglarında görmekteyiz. Hem Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında, sergiler ve sanatçılar siyasî erkin en tepesindeki isimler tarafından desteklenmiştir. Bu bağlamda Sultan V. Mehmet Reşad ve Veliht Abdülmecit'in sanatçılarımıza en büyük desteği sağlayan siyasî kimliklerdir. Osmanlı Devleti 1830 yılı başından itibaren yurt dışına sanat eğitime öğrenci göndermeseydi, savaş ortamında bu sergileri açacak ve onun propaganda gücünden yararlanabileceği ressamı ve sanatı olmazdı.

Cumhuriyet döneminde ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün destekleri başattır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen sergi açılışlarında mutlaka hükümetten yetkililer hazır bulunmuş hatta sergi açılışını gerçekleştirmişlerdir.

Hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet hükümeti sergilerden eserler satın alınarak destek verilmiştir. Günümüz müzelerindeki eserlerin çoğu bu dönemde satın alınan eserlerden oluşmaktadır.

	
Foto. 1: Osman Hamdi, “Silah Taciri”, (ADRHM ¹ , 2014)	Foto. 2: Süleyman Seyyit, “Natürmort”, 1322 (1906-1907), (ADRHM, 2014)
	
Foto. 3a: Halil Paşa, “İhtiyar Balıkçı”, 1897	Foto. 3b: Halil Paşa, “İhtiyar Balıkçı”, 1897 (Adolphe Thalasso, Turkische Kunst, 1910)

¹ Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi kişisel çekimler.

Foto. 4: Osman Hamdi Bey, "Ab-ı Hayat Çeşmesi", 1904 (Adolphe Thalasso, Turkische Kunst, 1910)

Foto. 5a: Fausto Zonaro, "Orientale" (Adolphe Thalasso, Turkische Kunst, 1910)

Foto. 5b: Fausto Zonaro, "Orientale", (Öndeş; Makzume, 2002: 222)

Foto. 6: Hüseyin Zekai Paşa, "Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi (Restorasyon Öncesi) (ADRHM, 2014)

Foto. 7: (Şeker) Ahmet Ali Paşa, "Natürmort" (ADRHM, 2014)

Foto. 8: Veliht Sultan Reşad'ın Harbiye Mektebi Sergisi'ni Ziyareti (Sergi 1 Aralık 1908'de Açılır)

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018) Üsküp

Foto. 9: 1916 Yılı Galatasaray Resim Sergisi Kataloğu

Foto. 10: İbrahim Çallı, "Siperde", (Gören, 1997: 116)

Foto. 11: Feyhaman Duran, "Doktor Akil Muhtar Bey", (İrepođu, 1986: 49)

Foto. 12: Ali Cemal (Benim), "Maydos'ta", 1916, (ADRHM, 2014)

Foto. 13: Hüseyin Avni Lifij, "Kalkınma", (Gören, 1997: 62-63)

 <p>The image shows the cover of a catalogue for an art exhibition. It features a decorative border and text in Persian script. The title is 'رسم سر کبسی' (Rasm-e Sar-e Kasi) and the year is '۱۳۳۳' (1333). The publisher is 'مطبعه بارز' (Matba'eh-e Barz).</p>	 <p>The painting depicts a woman in a dark, traditional dress sitting on a bed or sofa. She is looking down thoughtfully, with her hand near her face. The background shows a room with a bookshelf and a vase of flowers.</p>
<p>Foto. 14: 1917 Yılı Galatasaray Resim Sergisi Kataloğu</p>	<p>Foto. 15: Namık İsmail, "Tefekkür/Düşünceler"</p>
 <p>The painting shows two women in traditional attire walking through a pine forest. The scene is brightly lit, suggesting a sunny day. The women are looking towards each other.</p>	 <p>This is a monochromatic version of the same scene as Foto 16a, showing two women walking through a pine forest. The lighting is more muted and atmospheric.</p>
<p>Foto. 16a: İbrahim Çallı, "Büyükada"</p>	<p>Foto. 16b: İbrahim Çallı, "Büyükada" (Yeni Mecmua, 1917)</p>
 <p>A portrait of a man with a beard, wearing a dark suit and a white shirt. He is looking slightly to the right of the viewer. The background is dark and indistinct.</p>	 <p>The painting depicts a group of people in a dimly lit, possibly outdoor or semi-outdoor setting. They appear to be engaged in a social gathering or a meal. The scene is dark and atmospheric.</p>
<p>Foto. 17: Feyhaman Duran, "Portre", (Yeni Mecmua, 1917)</p>	<p>Foto. 18: Namık İsmail, "Lale Devri" (Yeni Mecmua, 1917)</p>

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018) Üsküp

	
<p>Foto. 19: Viyana Sergisi Kataloğu (Şişli’deki atölyede üretilen resimlere ilave edilen resimler ile Viyana’da açılan Sergi’nin Kataloğu)</p>	<p>Foto. 20: Harbiye Nezareti Tarafından Ressamlara Şişli’de Tahsis Edilen Salon (Gören, 1997: 42-43)</p>
	
<p>Foto. 21: (Diyarbakırlı) Tahsin Bey, “Bouve”, 1917, (Yetik, 1940: 148; Gören, 1997: 132)</p>	<p>Foto. 22: İbrahim Çallı, “Siperde/Gece Baskını”, 1916, (Gören, 1997: 55, 138-139)</p>
	
<p>Foto. 23: İbrahim Çallı, “Yaralı Asker”, 1917, (Gören, 1997: 54, 135)</p>	<p>Foto. 24: İbrahim Çallı, “Türk Topçuları/Batarya Mevzi Alırken”, 1917, (Elibal, 1973: 79; Gören, 1997: 51, 134)</p>

	
<p>Foto. 25: Ali Cemal Benim, “Vatan Savunması”, 1917 (ADRHM, 2014)</p>	<p>Foto. 26: Namık İsmail, “Bir Tane Daha!”, (ADRHM, 2014)</p>
	
<p>Foto. 27: 1919 Yılı Galatasaray Resim Sergisi</p>	<p>Foto. 28: 1919 yılı Galatasaray Sergisinin Posteri</p>
	
<p>Foto. 29: Halife Abdülmecid Efendi, “Abdülhak Hamid Bey’in Portresi”, (Duben, 2007: 78)</p>	<p>Foto. 30: Hoca Ali Rıza, “İftar Sofrası”, 1919 (Olcay, 2014: 63)</p>

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018) Üsküp

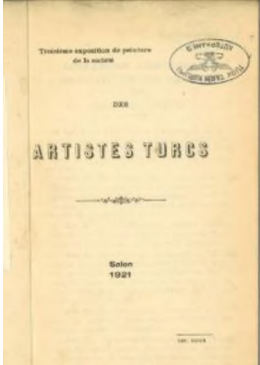
 <p>EXPOSITION DES ARTISTES TURCS SALON 1920 CATALOGUE Péra, Lycée de Galata-Sérai CONSTANTINOPLE Prix: 30 Fcs.</p>	
<p>Foto. 31: 1920 Yılı Galatasaray Sergisi Kataloğu</p>	<p>Foto. 32: Halife Abdülmecit ve kızı Fatma Dürrüşehvar 1920 Yılında Galatasaray Lisesi'nde açılan Türk Ressamları Sergisi'ni Ziyaretleri, (Ümid Mecmuası, 1920)</p>
	
<p>Foto. 33: İbrahim Çallı, "Deniz Hamamına Giderken", (Ümid Mecmuası, 1920)</p>	<p>Foto. 34: Sami Yetik, "Hicret", (Ümid Mecmuası, 1920)</p>
	
<p>Foto. 35: İzzet Ziya, "Su Perisi", (Ümid Mecmuası, 1920)</p>	<p>Foto. 36: 1921 Yılı Galatasaray Sergisi Kataloğu</p>

	
Foto. 37: Sami Yetik, “Süvariler”, (1921 Yılı Galatasaray Sergisi Kataloğundan)	Foto. 38: Sami Yetik, “Süvariler”
	
Foto. 39: Feyhaman Duran, “Sanatkâr Dostlar”, (1921 Galatasaray Sergisi Kataloğundan)	Foto. 40: Hikmet (Onat) Bey, Kasnak İşleyen Kadın”, (1921 Galatasaray Sergisi Kataloğundan)
	
Foto. 41: Sami Yetik, “Gurbet Yollarında”, (1921 Galatasaray Sergisi Kataloğundan)	Foto. 42: Sami Yetik, “Sankamış Muharebesinden Sonra”, (1921 Galatasaray Sergisi Kataloğundan)

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018) Üsküp

Foto. 43: 1923 Yılı Galatasaray Sergisi'nin Açılışından Bir Görüntü

Foto. 44: Mehmet Ruhi Arel, "Bir Zeybek", (Yeni Mecmua, 1923)

Foto. 45: Nevzad Hanım, "Bakiye Hanım'ın Portresi", (Süs Mecmuası, 1923)

Foto. 46: İbrahim Çallı, "Etüd", (Süs Mecmuası, 1923)

Foto. 47: Sami Yetik, "Son Ziyalar" Gazi Mustafa Kemal tarafından satın alınmıştır, (Yeni Mecmua, 1923)

Foto. 48: Ruhi Arel, "26 Ağustos Sabahı", (Yeni Mecmua, 1923)

Kaynaklar

Gazeteler

- Anonim, "Mösyö Andre'nin Resim Sergisi" (14 Kânûn-ı Evvel 1327/22 Kânûn-ı Evvel 1912). *Tanin*.
- Anonim, "Resim Sergisi", (25 Temmuz 1330/7 Ağustos 1914). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Galatasaraylılar Yurdunda Resim Sergisi", (22 Nisan 1332/6 Mayıs 1916). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Galatasaraylılar Yurdunda Resim Sergisi", (1 Haziran 1332/14 Haziran 1916). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Resim Sergisinin Küşadı", (18 Haziran 1332/1 Temmuz 1916). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "1333 Resim Sergisi", (16 Mart 1333/16 Mart 1917). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Resim Sergisi Mükâfatları", (10 Ağustos 1333/10 Ağustos 1917). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Harb Resimleri Sergisi", (21 Kânûn-ı Evvel 1333/21 Kânûn-ı Evvel 1917). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Resim Sergisi", (31 Kânûn-ı Evvel 1333/31 Kânûn-ı Evvel 1917). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Galatasaray Resim Sergisi", (24 Temmuz 1335/24 Temmuz 1919). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Resim Sergisinin Küşadı", (25 Temmuz 1335/25 Temmuz 1919). *Tasvir-i Efkâr*.
- Anonim, "Türk Ressamları" (22 Temmuz 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Anonim, "Resim Sergisi" (14 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Anonim, "Resim Sergisi" (15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Anonim, "Gazi Paşa Hazretleri ve Sanat" (24 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1923). *Hâkimiyet-i Milliye*.

Mecmualar

- Hikmet (1917). "Resim Sergisi 333", *Muallim Mecmuası*, 12, s. 375-377.
- Anonim (1920). "Resim Sergisi", *Ümid Mecmuası*, 15, s. 1.
- Salih Fuad (1920). "Resim Sergisi Münasebetiyle", *Ümid Mecmuası*, 8, s. 8-9.
- Anonim (1924). "Serbest Resim Atölyesi Üçüncü Resim Sergisi", *Millî Mecmua*, 18, s. 292.
- Ahmed Haşim (1921). "Ressamlar Hakkında Bir Mütalaa", *Dergâh Mecmuası*, 10, s. 145.
- Dergâh (1922a). "Ressamlar Diyorlar ki", *Dergâh Mecmuası*, 33, s. 129-130.
- Dergâh (1922b). "Ressamlar Diyorlar ki", *Dergâh Mecmuası*, 34, s. 145-147.
- Yakup Kadri (1923). "Resim Sergisindeki Eserler", *Yeni Mecmua*, 81, s. 312-314.

Kataloglar

- Anonim, (1916). *Galatasaraylılar Yurdu 332 İlkbahar Resim Sergisi Birinci Sene*, Dersaadet: Hilal Matbaası.
- Anonim, (1917). *Galatasaraylılar Yurdu Resim Sergisi İkinci Sene 1333*, Dersaadet: Matbaa-i Yerardo.
- Anonim, (1919). *Türk Ressamları Sergisi Salon 1335 Kataloğu*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018) Üsküp

Anonim, (1920). *Türk Ressamları Sergisi Salon 1336 Kataloğu*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Anonim (1918). *Katalog Der Ausstellung Türkischer Maler*, Druck Der Gesellschaft Für Graphische Industrie Wien.

Anonim, (1921). *Türk Ressamlar Cemiyeti Tarafından Üçüncü Galatasaray Resim Sergisi Salon 1337*, İstanbul: İkdam Matbaası.

Görsel Kaynaklar

Anonim (1923). “Resim Sergisinde”, *Süs Mecmuası*, 9, s. 3-9.

Duben, İ. (2007). *Türk Resmi ve Eleřtirisi 1880-1950*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Elibal, G. (1973). *Atatürk ve Resim-Heykel*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Gören, A.K. (1997). *Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi*, İstanbul: Şişli Belediyesi İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Derneđi.

İrepoğlu, G. (1986). *Feyhaman Duran*, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık Sanayii A.Ş.

Nazmi Ziya (1917). “Sanayi-i Nefise”, *Yeni Mecmua*, 8, s. 149-152.

Olçay, S. (2014). *Hoca Ali Rıza 1858-1930*, İzmir: Arkas Sanat Merkezi/Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Öndeş O., Makzume, E. (2002). *Osmanlı Saray Ressam Fausto Zonaro*, İstanbul: YKY.

Thalasso, A. (1910). *Türkische Kunst*, Berlin: Beckmann.

Yetik, S. (1940). *Ressamlarımız*, İstanbul: Marifet Basımevi.